

Het Nederlands in een spanningsveld. Nieuwe inzichten omtrent het taalgebruik te Duinkerke tijdens het Ancien Régime

R. Baetens
Universiteit Antwerpen (UFSIA)
Antwerpen (B)

De geschiedenis van Duinkerke vóór de definitieve aanhechting in 1662 komt, afgezien van enkele lokale bijdragen die meestal dateren van voor de Tweede Wereldoorlog, in de recente historiografie nauwelijks aan bod. Des te meer aandacht werd besteed aan de Franse tijd. (1) De verklaring ligt voor de hand. Het Duinkerke van voor de overname hoort niet tot de Franse geschiedenis, maar tot de geschiedenis van de Nederlanden en valt dus buiten de belangstellingssfeer van Franse historici, temeer daar de bronnen overwegend in het Nederlands zijn gesteld. Voor Belgische historici ligt het anders. Duinkerke ligt in Frankrijk, historisch onderzoek wordt er door bemoeilijkt. Kortom: uit het oog, uit het hart. Bovendien werd door de bombardementen bij de aanvang van de Tweede Wereldoorlog zware schade aan het archiefbestand toegebracht.

We hebben dan ook slechts een fragmentarische kennis van de Spaanse fase uit de geschiedenis van dit stuk Vlaanderen. Wat voor Duinkerke geldt, gaat ook grotendeels op voor Sint-Winoksbergen, Hondshoote, Kassel... Dit waren voldoende redenen om in het kader van de seminarie-oefeningen Moderne Tijden met onze studenten onderzoek te verrichten op het nagenoeg ongebruikte fonds van de schepenregisters. (2) De periode 1585-1669 werd geanalyseerd op basis van ca. 18.600 akten. In het licht van de vernieuwde inzichten waartoe het onderzoek leidde, beperken we ons hier tot de vraag naar de

evolutie in het taalgebruik in deze stad. Het probleem is zeker niet nieuw en kreeg de voorbije twee decennia ruime aandacht. (3) De resultaten hiervan samenvattend, komen we tot de volgende stellingen:

1. Er bestaat een consensus dat de volksklasse te Duinkerke haar eigen taal bleef spreken tot in de 19de eeuw. Bij de vissersbevolking was dit zelfs het geval tot het begin van deze eeuw. (4)

2. Wel zou volgens Clauzel, Coornaert, Trenard en Vanneufville een feitelijke tweetaligheid hebben bestaan, die het Bourgondische hof reeds vroeg in de hand had gewerkt. De leidende klasse sprak Frans; in ieder geval was het Frans in de Westhoek en dus ook in Duinkerke tijdens de 17de eeuw in volle opkomst. (5)

3. De verfransing via het onderwijs zou pas laat in de 18de eeuw op gang komen. (6)

4. De Franse bemoeienissen werd zonder morren verdragen. Reacties bleven uit. (7)

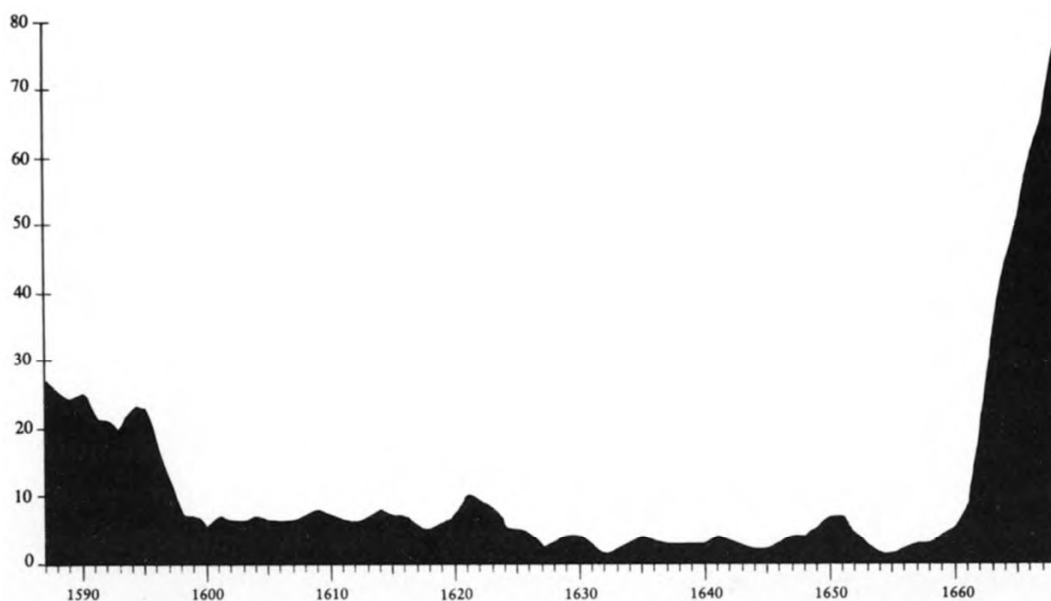
5. A. Vanneste noemt vier goede redenen voor het terugdringen van het Nederlands in de 19de-20ste eeuw. Een taalgroep kan moeilijk stand houden in een land waar de officiële taal een andere is. Het onderwijs heeft het Nederlands geweerd. De socio-economische druk is sterk. De industrialisatie van de haven en de vlottere transport- en communicatiemiddelen werken de verfransing, ook van het platteland, in de hand. De verstedelijking neemt toe, de groei van de plattelandsbevolking stagneert. (8)

We willen bij ieder van deze punten even stilstaan, om, waar nodig, enkele kanttekeningen te plaatsen.

De Duinkerke schepenregisters

De Duinkerke schepenregisters zijn administratieve stukken die voortkomen uit de willige rechtspraak van de schepenbank. Om beurten zetelden er twee schepenen die op verzoek van de vragende partij en in de taal die deze wenste rechtskracht verleende aan bepaalde handelingen. Deze hadden vooral betrekking op de verhandeling van gronden, huizen en renten. Daarnaast kwamen attestaties voor, zeebrieven, procuraties en

Driejaarlijks voortschrijdend gemiddelde van het procentsgewijze aantal Franse akten.

huwelijkscontracten. Deze registers vormen voor de onderzochte periode een sluitende reeks. Wegens de aard der transacties komt de arme bevolgingsklasse hier bijna niet in voor, de bezittende des te meer. Voor onze vraagstelling is dit van belang. Wat blijkt nu? Globaal berekend bedraagt voor de periode 1585-1662 het percentage Franse akten 6,36 %, de Spaanse 0,54 %, de Latijnse 0,20 %. Dus is ca 93 % van alle akten in het Nederlands gesteld.

Voor deze cijfers te interpreteren, kan een verdere uitsplitsing de evolutie van het taalgebruik nog beter illustreren.

1585-1594: 23,48 % Franse akten	1635-1644: 2,95 % Franse akten
1595-1604: 8,67 % "	1645-1654: 3,51 % "
1605-1614: 6,99 % "	1655-1664: 12,59 % "
1615-1624: 6,77 % "	1665-1669: 62,9 % "
1625-1634: 2,94 % "	

We berekenen vervolgens de relatieve cummulative frequenties voor de Nederlandse en Franse akten. Alle absolute getallen worden gecummuleerd en vervolgens gedeeld door het totaal aantal Franse of Nederlandse akten. De getallen, alle gelegen tussen 0 en 1, geven een herleiding die ons in staat stelt de aangroei van beide talen te vergelijken op een gelijke basis, zonder het totaal aantal teksten te moeten volgen. Hieruit

blijkt dat er gedurende de jaren 1585-1597 een grotere aan-groei is van Franse dan van Nederlandse akten, waarvan de toename langzamer verloopt. In de daaropvolgende dertig jaar kennen beide talen een gelijke relatieve groei; na 1627 neemt het Nederlands een nog grotere voorsprong en verstevigt het reeds sterke overwicht. Pas in 1659 begint het Frans aan een come-back.

We bekijken deze cijfers van naderbij. Voor de periode 1585-1594 is een sterke aanwezigheid van Franse akten vast te stellen. Vanaf 1597 valt dit aandeel sterk terug, om vanaf 1626 beneden de 5 % te zakken (zie grafiek). Het grillige verloop van de Franse akten wijst op een grote toevalsfactor door externe omstandigheden bepaald. Het is verder opmerkelijk dat de politieke conjunctuur voor 1662 geen invloed heeft gehad op het taalgebruik. Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) past volkomen in de trend van de periode, terwijl de Franse bezetting (1646-1652) en de Engelse overname (juni 1658 - oktober 1662) weinig invloed hebben gehad op het taalgebruik: 1646-1652: 5 % en 1658 - oktober 1662: 4 %. Het volledige jaar 1662 brengt ons echter op 15,5 %. De nieuwe intrede van de Franse macht wijzigt nu brutaal de taalverhoudingen in de schepenregisters. In 1663 is reeds 40 % van de akten in het Frans gesteld, in 1664 wordt dat 51 %, daarna 57 %, om vanaf 1667 sterk toe te nemen (70 %) en dat onomkeerbaar door te zetten (in 1669 reeds 83 %).

Een verklaring

De verrassende aanwezigheid van het Frans in ca. 1/4 van alle akten na de herovering van Duinkerke door het Spaanse leger en de dalende trend ervan vragen om een verheldering, die al gedeeltelijk gevonden kan worden in de samenstelling van de groep die deze akten liet opstellen. Het blijkt dan dat 1/4 van alle akten tussen 1586 en 1596 betrekking heeft op de handel; daarvan is 55 % in het Frans gesteld; 11 % van alle akten hoort thuis in de maritieme sector en 37 % ervan is in het Frans gesteld; voor de politieke en administratieve zaken is dat 16 % en 92 % in het Frans. De immobiliëntransacties zijn goed voor 48 %, waarvan 99 % in het Nederlands is geschreven. Het is

wel duidelijk in welke richting gezocht moet worden. Het waren vreemde kooplieden, vooral Spanjaarden en enkele Portugezen die als verantwoordelijk tekenden voor het opstellen van Franstalige akten; verder gaat het om handel met Franse havens inz. Calais (van 1595-1598 trouwens Spaans). De Spaanse overheden gebruikten in relatie tot hun omgeving het Frans voor het opstellen van akten. Zo b.v. komen er in 1609 twintig attestaties voor in verband met de uitrusting van de „Armada de Flandes”.

De meeste vreemdelingen hadden echter niet de bedoeling er zich blijvend te vestigen, want op de immobiliënmarkt kwamen ze bijna niet voor. Bijna alle transacties werden in het Nederlands aangegaan. De Duinkerke poorters gebruikten dus voor zulke zowel belangrijke als officiële aangelegenheid hun moedertaal.

Het verschijnen van Franse akten moet ook in een globaal tijds-kader worden gezien. Duinkerke was immers een grensstad, zowel in politiek als in taalkundig opzicht. Madrid richtte de haven in als een marinebasis voor de Armada. Van daaruit werd ook de kaapvaart georganiseerd om de Noordnederlandse handelsroutes zoveel mogelijk schade te berokkenen. Dit bracht noodzakelijkerwijze de komst van Spaanse legerofficieren, soldaten en hogere ambtenaren, waaronder die van de admiraliteit (de contador, de veedor, de pagador...). In hun spoor kwamen Spaanse en Portugese kooplieden. Hun invloed zou in elk geval bij het verlopen van het Twaalfjarig Bestand, net als elders en inzonderheid te Antwerpen, sterk afgenomen zijn. Dit weerspiegelt zich ten dele in de vermindering van het aantal Franse akten. Bovendien zou de oorlogsvloot zonder de inbreng van Vlaamse zeelui en het kapitaal van de eigen kooplieden nooit uit de startblokken zijn gekomen. Numeriek was de Spaanse aanwezigheid dus niet zo sterk. De Spaanse akten, verrassend weinig in aantal, verwijzen steeds naar Spanjaarden in relatie tot familiale aangelegenheden of hebben betrekking op attestaties voor goederen met het Iberisch schiereiland als bestemming. (9)

Voornoemde omstandigheden hebben sommige auteurs ertoe verleid te stellen dat de Duinkerke burgerij Frans kende en

sprak. Een veralgemeende uitspraak die onbewezen bleef. Ze is even vrijblijvend als de verklaring van Celen dat de bevolking van Duinkerke dichter bij het Spaans stond dan bij het Frans. (10) Er is nu reden om aan te nemen dat de bevolking er in beide gevallen even ver vanaf stond. In de historiografie wordt trouwens geen onderscheid gemaakt tussen geschreven en gesproken taal, tussen actieve en passieve kennis, tussen dagelijks en occasioneel gebruik.

De ligging van Duinkerke gaf haar een militair-strategische functie. Hier lag een risico voor verfransing. Dezelfde ligging opende echter mogelijkheden op het commerciële vlak. De virtuele sluiting van de Schelde, de emigratie van duizenden Zuidnederlanders en de voortzetting van de Tachtigjarige Oorlog verplichtten onze kooplieden, wilden ze gebruik maken van een tijdelijk conjunctuurherstel, hun handelsstrategie te herzien. (11) In het netwerk dat ze dank zij de diaspora konden opzetten, vervulde Duinkerke de rol van exporthaven voor eigen fabrikanten, vnl. luxewaren en textiel met bestemming Engeland en Frankrijk maar vooral het Iberisch schiereiland. In retour kwamen o.m. laken en steenkool uit Groot-Brittannië, wol, fruit, wijn, zout en koloniale waren uit het zuiden. Er bestond ook kustvaart op Scandinavië, die vooral de scheepsbouw moest bevoorraden. Hierdoor kon Duinkerke tijdens de eerste helft van de 17de eeuw de belangrijkste Zuidnederlandse haven worden. Hollandse blokkades misten lange tijd het gewenste effect. De nauwere binding van deze haven met het achterland, inz. Antwerpen, versterkte haar autochtone karakter. Het is opvallend dat het hoogste aantal Nederlandstalige akten, nl. tussen 1626 en 1646, correleert met een hausse in de Duinkerckse handelsconjunctuur. (12)

De bevolking groeide zo dynamisch dat dit enkel door immigratie verklaard kan worden. Aan de hand van het bewaard gebleven huwelijksregister voor de jaren 1633-1658 werden 115 huwelijken geteld waarvan een der echtgenoten uit Antwerpen afkomstig was (18 vrouwen, 97 mannen). (13) In 1659 telde de stad 5100 inwoners, maar sinds 1646 was een belangrijke emigratie vnl. naar Oostende op gang gekomen. In dat

jaar bedroeg het aantal geboorten nog 693 en hadden 162 huwelijken plaats; in 1652 was dit cijfer gedaald tot respectievelijk 311 en 37 en dit zou in 1662, na een kort herstel tijdens de nieuwe Spaanse overheersing, terugvallen tot een dieptepunt van 291 dopen en 79 huwelijken. (14) Het lijkt dan ook aanneemelijk te stellen dat de stad op het hoogtepunt van haar bloei (medio jaren dertig) ca. 7000 inwoners geherbergd zou hebben. De pieken in het volume van de immobiliëntransacties bevestigen dit. (15) De emigratie van 1645, gevolgd door een tweede in 1658, maakte indruk op de tijdsgenoten. Een tekst van de admiraliteit uit 1645 klaagt: „cette ville est maintenant tant depeuplee qu'elle ressemble plustôt a un bourg de villa-ge qu'a un port de mer”. De meesten zochten een toekomst in Oostende „où il semble que la ville de Dunkerque ait émigré”. (16) Het blijkt me duidelijk, dat deze aderlating het weerstandsvermogen van de Duinkerkes bevolking tegen een verfransing alleen maar kon verzwakken. Het zijn toch de actiefsten die naar elders vertrekken.

De wisselwerking tussen Duinkerke en Oostende zou levendig blijven gedurende de hele 18de eeuw. Vooral zeelieden zochten er in crisistijd werk. (17). Meestal ging het om tijdelijke migraties, die geen blijvende steun betekenden voor de Vlaamse cultuur te Duinkerke. Anderzijds recruteerde Duinkerke uit het omliggende platteland, het Westvlaamse achterland en uit de Franse regio's. In 1770-'91 ging het om een half-om-halfverhouding. (18) De demografische inbreng uit het Nederlandstalige gebied was dus reëel, maar de impact zal gering zijn gebleven omdat vele onder hen analfabeet waren. Tijdens het eerste kwart van de 18de eeuw kon slechts 29 % van de vrouwen te Duinkerke hun naam zetten, bij de mannen was dat 48 %. De behoeders van onze taal waren in de 18de eeuw grotendeels de weerlozen.

De nauwe bindingen van Duinkerke met de Zuidnederlandse handel en industrie zou de tweede helft van de 17de eeuw verbrokkelen. Oostende nam de rol van import-en exporthaven voor onze economie grotendeels over en de vrede met de Verenigde Provinciën intensiverde het verkeer langs de Schelde. Bovendien viel de overgang van Duinkerke naar Frankrijk samen met een economische stagnatie. Veel impulsen zou de

stad vanuit Vlaanderen niet meer ontvangen. Ternauwernood ontsnapte een aantal Vlaamse steden aan een definitieve Franse aanhechting. De nieuwe heersers konden ongestoord hun gang gaan.

Duinkerke kwam een eerste maal onder Frans Bewind op 10 oktober 1646, toen het capitulatieverdrag werd ondertekend. Hierin kwamen nog geen artikelen voor betreffende het taalgebruik. Het baljuwschap, een der invloedrijkste lokale ambten bleef in dezelfde handen (art. 16). Het schepencollege werd niet gewijzigd zolang de koning geen vernieuwing wenste (art. 17). (19) Mede onder druk van een aan het licht gekomen samenzwering werd het stadsbestuur echter op 18 juni 1647 gewijzigd en moesten de Spaansgezinden, onder wie de schepenen J. Caes en J. Van de Walle, plaats maken voor hen die de Franse partij genegen waren: o.a. J. Tugghe en H. Ector. Toen in 1649 de bejaarde baljuw Philip Herry overleed, volgde in 1650 Pieter Faulconnier hem op met de steun van de Franse overheid. In 1647 had de Franse gouverneur de provinciaal van de Miniemen verzocht een aantal Franse kloosterlingen naar Duinkerke te zenden om de daar gelegerde Franse soldaten geestelijke bijstand te verlenen. Zo gebeurde. (20) Deze maatregelen hadden tot doel het nieuwe gezag te verstevigen. Van een georkestreerde verfransingspolitiek was toen nog geen sprake. In 1652 werd Duinkerke weer Spaans. Een der eerste maatregelen was de vervanging van het schepencollege en de aanstelling van de Spanjaard Juan de Lattalaya tot hoofdbaljuw. Faulconnier werd de laan uitgestuurd en ook de Franse Miniemen werden naar huis gezonden. (21) Op 24 juni 1658 echter maakte een alliantie van Franse en Engelse legereenheden zich opnieuw meester van de stad. Duinkerke zou gedurende vier jaar Engels worden. Het schepencollege werd vernieuwd, tweemaal kort na elkaar, waarbij beide partijen elkaar in evenwicht schijnen te houden. In de akte van overgave staat uitdrukkelijk dat het Nederlands de voertaal blijft: „Que l'on continuera toujours au Magistrat de plaidoier, exercer et administrer la justice, tant civile que criminelle en la langue thioise ou flamande, comme l'on a toujours fait du passé” (art. 13). Wel stond duidelijk vermeld dat P. Faulconnier op zijn post

terugkeerde en Jan Tugghe zijn broer, door de Spanjaarden vermoord, als raadpensionaris zou opvolgen. (22)

Op 27 oktober 1662 werd Duinkerke aan Frankrijk verkocht. Faulconnier en Tugghe bleven op hun plaats, maar het schepencollege werd gezuiverd. Uit een lijst van 35 notabelen, die bereid waren een eed van trouw aan de Franse kroon af te leggen, werd een nieuwe magistratuur samengesteld. (23) Het zou hier niet bij blijven. Op 26 mei 1663 ordonneerde Lodewijk XIV: „Que dorénavant toutes les ordonnances, sentences et jugements, qui seront par vous rendus, ensemble tous les actes et procédures faites en conséquence, soyent proférées et couchées par écrit en langue françoise”. (24) De volgende stap was een decreet van december 1684. Het legde het gebruik van de Franse taal op in de koninklijke rechtbanken in Frans-Vlaanderen en voor notariële documenten. Coornaert beweerde dat het een dode letter bleef. Voor de vonnissen gold dit in ieder geval niet. Wel bleef het taalgebruik vrij voor de heerlijke rechtbanken. (25) Beroep was niet langer mogelijk voor de Raad van Vlaanderen, maar voor de Raad van Artesië, die zelf afhing van het Parlement van Parijs. (26)

De literatuur stelt het voor alsof een bewuste cultuurpolitiek van de Franse overheid afwezig bleef. In het onderwijs zou pas eind 18de eeuw verfranst worden. Wat is hiervan waar? In het lager onderwijs was de voertaal het Nederlands, ook al stond het Frans op het programma. Pas in 1794 kwam de verplichting om Franstalige onderwijzers aan te stellen. De anderen stuurden hun kinderen echter naar vrije Nederlandstalige leerkrachten. De kinderen van de vissersbevolking kregen eind 18de eeuw op een liefdadigheidsschool onderricht in het Nederlands. Uiteindelijk slaagde men er in 1833 in met de wet Montalivet het Nederlands uit de lagere school te bannen. (27) In het middelbaar onderwijs zou het Nederlands weliswaar pas in 1790 worden geschrapt, maar in de hogere cyclus was ook het Latijn de voertaal. In het Jezuïetencollege werden de leerlingen al tijdens de eerste helft van de 17de eeuw ten behoeve van Spaanse families voor de lessen in groepen opgedeeld volgens hun moedertaal. Ook vindt men na 1668 nog enkel melding van Franse toneelstukken die door de leerlingen werden opgevoerd. Vier

jaar tevoren had de Franse koning 3000 gulden geschonken, want hij rekende op de Jezuïeten „pour donner aux habitants des sentiments français”! (28)

Intenser waren de verfransingspogingen via de religieuze instellingen. De kerkrekeningen waren vanaf 1670 in het Frans gesteld maar, aangezien ze door het stadsbestuur werden gecontroleerd, viel dit logischerwijze te verwachten. Bedenkelijk was, dat reeds eind 1662 alle religieuze verantwoordelijken in Duinkerke werden opgeroepen om zich te bezinnen over de nieuwe situatie. De overste van de Capucijnen stelde toen het behoud van de bestaande toestand voor, omdat naar zijn zeggen het volk geen Frans kende. Dit werd betwist door de rector van de Jezuïeten, wat nog eens hun sympathie voor de nieuwe bewindhebbers illustreert. Op 2 augustus 1663 werd de bisschop van Ieper gemaand om de predikaties en het catechismusonderricht in het Frans te laten geven. Op 17 september van hetzelfde jaar moesten de Kapucijnen vanwege hun verzet Duinkerke verlaten, kort daarop gevolgd door de Karmelieten. Ze werden door Franse kloosterlingen vervangen. Omdat het gelovige volk zijn herders niet meer kon begrijpen en de zorg voor armen en zieken erop achteruitging, was de Franse overheid verplicht op haar beslissing terug te komen. (29) Het draaide uit op een compromis. In de parochiekerk zouden op zon- en feestdagen drie sermoenen gehouden worden: om 8 u., om 13 u. en om 15 u. De pastoor preekte 's morgens in het Nederlands, de Jezuïeten 's middags in het Nederlands en in de namiddag wisselden de Jezuïeten, de Kapucijnen en de Recolletten om beurten af in het Frans. Tijdens de vastenperiode waren er Franse sermoenen op maandag, woensdag en zaterdag en Nederlandse op de andere dagen. (30) Hier is dus een duidelijke inmenging van de Franse overheid te constateren.

De eerste drukkerij te Duinkerke kwam in 1662 tot stand met de bedoeling de Franse taal en cultuur te verspreiden. Op de 23 drukken, die in Duinkerke vóór 1700 verschenen, waren er 11 Nederlandse. (31)

Uit het voorgaande mag besloten worden dat de Duinkerkebevolking haar moedertaal bleef gebruiken en van een vooruit-

gang van het Frans enkel sprake kan zijn in het ambtelijk taalgebruik na 1662. De tweetaligheid van de Duinkerke burger was geen algemeen gegeven in de 17de eeuw; kennis van het Frans bezat enkel een aantal juristen en een aantal kooplieden, die omwille van hun handelsrelaties met Frankrijk de taal beheersten. Het gebruik van het Frans bij het opstellen van de stadsrekeningen en voor een groot deel bij de correspondentie met de centrale overheid en Nederlandsonkundige stadsbesturen in het buitenland kan moeilijk als argument worden gebruikt om een feitelijke tweetaligheid in Duinkerke te bewijzen. (32) Wel klinken in de eerste helft van de 18de eeuw echo's door over een verfransende burgerij. Adrie Steven, een Kasselse schoolmeester en rederijker, publiceerde in 1734 bij Labus te Duinkerke een schoolboek dat niet minder dan acht drukken kende. In de voorrede verwijt de auteur de ontwikkelde stand een desastreuze invloed op het gewone volk uit te oefenen door de taal niet te respecteren. (33) Het voortschrijdende gebruik van het Frans bij de burgerij weerspiegelt zich, mede door de socio-politieke druk, bij de huwelijksakten: 25 % tussen 1660-1679; 43 % tussen 1700-1709; 91 % tussen 1780-1789. (34) Een satirisch Nederlandstalig liedje uit de 18de eeuw verwijst naar de typische verfranste opvoeding van de meisjes uit de burgerij en plaatst het protest terecht in een sociale context. (35) Ook in Vlaanderen mocht men in de 18de eeuw in de betere meisjespensionaten alleen Frans spreken.

1. *Te Duynkerk' gaat het al verkeerd.*
De meysjes zijn in 't fransch geleerd.
Van leerom larelom, joep, joep, joep.
De meysjes zijn in 't fransch geleerd.
Van iviva.
2. *De meysjes dragen al zyden roks,*
De knechten dragen maer leeren broeks.
Van leerom, enz.
3. *De meysjes dragen markynen schoens.*
De knechten dragen maer houten schoens.
Van leerom, enz.

Meteen belanden we bij een andere mythe die de historiografie

heeft aangebracht: de goedschiksheid waarmee de bevolking de Franse aanwezigheid aanvaard zou hebben. Coornaert beroept zich hiervoor op Jan Bart en Michiel de Swaen, twee onverdachte Vlaamse Duinkerkenaren. De ene diende de Franse koning in de marine, de andere droeg hem zijn dichtwerk op. (36) Als bewijsmateriaal is dit vrij mager. Ook helden en dichters kunnen realistisch zijn. Beiden handelden in functie van de mogelijkheden. Alternatieven waren er niet, tenzij uitwijken. Trouwens, M. de Swaen heeft in een onbewaakt ogenblik in zijn oprechte ziel laten kijken, waar hij dicht:

*o Hollant! Vreedsaem lant, waerin de vryheyt leeft,
Wat socht ik die vergeefs by uwe nagebueren,
Waer Frans, en Castiliaen de rust en vrede schueren.
Waer 't hoeft der borgery voor vreemde heren beeft.
O! had ik, lieve lant, in uw begryp gebleven
Hoe vrolyk wiert myn stem tot singen voortsgedreven,
Of aan de Rotte-stroom, of midden op de Maes!
Nu leef ik, in een oort, waer vreughde is uytgeweken:
Myn spys is bittere gal, myn sang: Eylaes! Eylaes!
Och! Och! waer heb ik my, misleyde Swaen, versteken?
Indien, naer myn begeert, de landen conden roeren
Ik deede 't zuyen noort- of 't noorden zuyd-waerts voeren,
En waer Amphions lier een dagh in myn geweld
Men sagh Duynkerkens wal by Vlamertingh gestelt. (37)*

Dat er wel degelijk verzet geweest is, bewijst de uitwijzing van Kapucijnen en Karmelieten en hun terugkeer. De vertegenwoordiger van de koning, Nacquart, beweerde toen: „Ces gens-là sont contraires à la domination française”. (38) Aan het einde van de 17de eeuw schreef men de desertie bij de marine te Duinkerke toe aan de Vlaamse matrozen: „les matelots flamands ne sont pas encore acclimatés, restent des réfractaires, plus ou moins des occupés”. (39)

Ook het stadsbestuur probeerde, waar het kon, een stukje zelfstandigheid t.o.v. Parijs te bewaren. Toen in 1700 een handelskamer werd opgericht, was het de bedoeling dat deze kamer ook als handelsrechtbank zou zetelen, wat een beknopping betekende van de bevoegdheid van het schepencollege. Dit college slaagde erin de uitvoering ervan te beletten. (40) Eenzelfde

houding vinden we bij de oprichting van de Oostendse Compagnie. Er was toen veel vraag naar ervaren zeelui. Hoewel een koninklijke ordonnantie op straffe van de dood Franse ingezetenen verbood dienst te nemen bij deze concurrerende onderneming, werkten de Duinkerke magistraat en de admiraliteit actief mee bij het zoeken naar geschikte officieren en matrozen. (41) Tenslotte zijn er vooral twee beruchte ordonnanties uit 1669 en 1689, waarbij gesteld werd dat wie Fransen zou aanvallen of zich gewapend zou verzetten ter plekke terechtgesteld zou worden. (42) Deze uitzonderlijke bevelen kunnen enkel op verzet van de plaatselijke bevolking wijzen.

In het begin van onze uiteenzetting maakten we nog melding van de waardevolle bijdrage van A. Vanneste, die vier redenen opgaf ter verklaring van het terugdringen van het Nederlands in de 19de en 20ste eeuw. Eén verklaringselement zou daar nog aan toegevoegd kunnen worden. Het vloeit voort uit de overweging dat de taaltoestanden te Duinkerke en in Frans-Vlaanderen niet losgekoppeld mogen worden van de evolutie in Vlaanderen zelf. Recent onderzoek bracht aan het licht dat, hoewel van een systematische verfransingspolitiek tijdens het Oostenrijks regime geen sprake was, de culturele invloeden en vooral de sociale druk toch van dien aard waren dat de burgerij sterk verfransde, een vervreemdingsproces dat zich tijdens de volgende eeuw zou doorzetten. In die omstandigheden mag men verwachten dat de steden minder weerstand boden dan het platteland. (43) De definitieve verfransing van Duinkerke loopt dus parallel met de verfransingstendensen in heel Vlaanderen.

Reeds geïsoleerd door de aanhechting bij Frankrijk, was het wegvallen van de natuurlijke voedingsbron die Vlaanderen was voor Duinkerke uiteindelijk fataal.

Noten:

(1) De twee belangrijkste monografieën der laatste tien jaar: A. CABANTOUS, *La mer et les hommes. Pêcheurs et matelots dunkerquois de Louis XIV à la Révolution*, Duinkerke, 1980; C. PFISTER, *Ports, Navires et Négociants à Dunkerque (1662-1792)*, Lille, 1985.

(2) Archives Municipales Dunkerque, reeks 48, J. DAMS, *Un fonds important des archives municipales de Dunkerque*, in *Mélanges offerts à M. René Robinet*, s.l., 1982, 72 e.v.

(3) O.m. v. CELEN, *Het Nederlands te Duinkerke door de eeuwen heen*, Oudenaarde, 1951; G. MILIS-PROOST en L. MILIS, *Taalkennis te Duinkerke*

- aan het einde van de 18de eeuw, in *Ons Erfdeel*, 12, 1969, pp. 81-85; E. COORNAERT, *La Flandre française de langue flamande*, Paris, 1970; M. GYSSELING, *De verfransing in Noord-Frankrijk*, in *Naamkunde*, 4, 1972, pp. 53-70; A. VANNESTE, *Taaltoestand in Frans-Vlaanderen. Een recent onderzoek*, in *Ons Erfdeel*, 12, 1975, pp. 29-33; pp. 57-69; L. MILIS, *Staatsgrenzen en volksvervreemding. Beschouwingen over de mogelijkheid van een studie van het vervreemdingsproces van de Frans-Vlamingen*, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx*. (Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis, series A/Vol. 10), Leuven, 1981, pp. 467-481.
- (4) Bij Franse historici het recentst verwoord bij A. CABANTOUS, o.c., p. 267 e.v. en *Histoire de Dunkerque* (o.l.v. A. CABANTOUS), Toulouse, 1984, pp. 114-115. In België M. GYSSELING, o.c., pp. 67-68.
- (5) D. CLAUZEL, *Note sur les finances de Dunkerque au xviiième siècle*, in *Revue des Amis du Vieux Dunkerque*, nr. 9, 1979, 28; E. COORNAERT, o.c., 138, 211; *Histoire des Pays-Bas Français* (o.l.v. L. TRENARD), Toulouse, 1972, 253, pp. 291-294; E. VANNEUFVILLE, *Louis XIV en Flandre*, in *Jaarboek De Franse Nederlanden*, 10, 1985, pp. 217-227.
- (6) H. VAN GOETHEM, *Eén volk, één taal. Nationalisme en taalwetgeving vanaf 1670, en in de geannexeerde Zuidelijke Nederlanden (1795-1813)*. I, in: *Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de Vlaamse Beweging*, 46, 1987. 63.
- (7) E. COORNAERT, o.c., pp. 163-166.
- (8) A. VANNESTE, *Les Français et le Flamand en Flandre française: essai sur le recul de la frontière linguistique*, in *Sprachen in Kontakt. Langues en contact* (Jean Caudmont Hrsg.). (Tübinger Beiträge zur Linguistik, 185), Tübingen, 1982, pp. 17-35.
- (9) J. DAMS, *Les Actes en Espagnol du Magistrat de Dunkerque, 1594-1663*, Dunkerque, 1980.
- (10) V. CELEN, o.c., pp. 29-30.
- (11) O.M. E. STOLS, *De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld 1598-1648*. (Verh. Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett. en Schone Kunsten van België. Kl. der Lett., nr. 70), Brussel, 1971, I, p. 257 e.v.; R. BAETENS, *De nazomer van Antwerpens welvaart. De diaspora en het handelshuis De Grootte tijdens de eerste helft der 17de eeuw*. (Pro Civitate, 45), Brussel, 1975, I, p. 98 e.v.
- (12) Zie o.m. R. BAETENS, *Le rôle de Dunkerque dans l'histoire maritime et commerciale des Pays-Bas méridionaux*, in *Revue des Amis du Vieux Dunkerque*, nr. 6, 1977, pp. 35-44; C. PFISTER, o.c., p. 157, p. 161; P. VOETEN, *Antwerpse handel over Duinkerke tijdens het Twaalfjarig Bestand*, in *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het aloude hertogdom Brabant*, 3de reeks, 42, 1959, pp. 67-78.
- (13) Met onze dank aan de Heer Backeljau.
- (14) L. LEMAIRE, *Dunkerque sous la première domination française (1646-1652) d'après la correspondance des gouverneurs Rantzau et d'Estrades*, in *Bulletin Union Faulconnier*, 20, 1923, p. 373.
- (15) Onderzoek uitgevoerd aan de hand van de schepenregisters.
- (16) Aangehaald door W. DEBROCK, *Toen Duinkerke nog Vlaams was. Mensen van Oostende en Duinkerke in oorlog en vrede*, in *Neptunus*, 27, 1979-1980, p. 4.

- (17) A. CABANTOUS, *Migrations frontalières au XVIIIe siècle, les courants migratoires entre Dunkerque et les régions des Pays-Bas flamands entre 1770-1790*, in *Actes du 101e congrès national des sociétés savantes*, Lille, 1976, 22 e.v.; C. PFISTER, *Dunkerque-Ostende: quelques jalons sur l'évolution de leurs rapports au XVIIIe siècle*, in *Ibidem*, 39 e.v.; R. BAETENS, *Le comportement des marins sur les navires Ostendais vers l'Orient*, in *Les hommes et la Mer dans l'Europe du Nord-Ouest de l'Antiquité à nos jours*. (*Revue du Nord*, nr. 1, hors série, Coll. Histoire), 1986, pp. 394-395.
- (18) A. CABANTOUS, *La mer et les hommes*, 85.
- (19) P. FAULCONNIER, *Description historique de Dunkerque*, Brugge, 1730, I, pp. 187-188.
- (20) *Ibidem*, 196; P. HILDEBRAND, *Michiel de Swaen, zijn familie en zijn Vlaamsche omgeving*, in *Ons Geestelijk Erf*, 14, 1940, p. 209.
- (21) L. LEMAIRE, *Comment Pierre Faulconnier fût nommé grand bailli de Dunkerque*, in *Bulletin de l'Union Faulconnier*, 19, 1922, pp. 321-322.
- (22) P. FAULCONNIER, o.c., II, pp. 31-32, p. 35.
- (23) *Ibidem*, II, p. 61.
- (24) *Ibidem*, II, p. 71; V. CELEN, o.c., p. 38.
- (25) E. COORNAERT, o.c., p. 213; H. VAN GOETHEM, o.c., pp. 63-64.
- (26) M. GYSSELING, o.c., p. 65.
- (27) *Histoire de Dunkerque*, pp. 110-111; M. GYSSELING, *Ontstaan en verschuiving van de taalgrens in Noord-Frankrijk*, in *Jaarboek van de Franse Nederlanden*, I, 1976, p. 76; E. COORNAERT, o.c., p. 304.
- (28) L. LEMAIRE, *Les Jésuites à Dunkerque*, in *Bulletin de l'Union Faulconnier*, 26, 1929, p. 78; P. DELATTRE, *Les établissements des Jésuites en France depuis quatre siècles*, Enghien, Wetteren, II, pp. 304-305; V. CELEN, o.c., p. 37.
- (29) V. CELEN, o.c., p. 35; P. HILDEBRAND, o.c., p. 210.
- (30) Archives Municipales Dunkerque, 48, nr. 31, f° 351v-352v.
- (31) A. LABARRE, *Impressions en flamand à Arras, Douai, Lille et Saint-Omer, xve-xviiie siècle*, in *Jaarboek De Franse Nederlanden*, 4, 1979, pp. 31-42; *Idem*, *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au xve siècle. XV. Artois, Flandre, Picardie, Abbéville (...)*. (*Bibliotheca bibliographica Ameliana*, 111), Baden-Baden, 1987.
- (32) D. CLAUZEL, o.c.; C. PFISTER, *La correspondance de la ville de Dunkerque sous l'Ancien Régime, une mise au point*, in *Revue des amis du Vieux Dunkerque*, nr. 15, 1982, pp. 5-18.
- (33) J. SMEYERS, *Achttiende-eeuwse literatuur in het Nederlands in Noord-Frankrijk*, in *Jaarboek van de Franse Nederlanden*, 2, 1977, pp. 94-95.
- (34) *Histoire de Dunkerque*, p. 115.
- (35) A. CABANTOUS, o.c., p. 269.
- (36) E. COORNAERT, o.c., pp. 163-166.
- (37) *Werken van Michiel de Swaen uitgegeven door Dr. V. Celen. VI. Verscheyden Godtvruchtige en sedige Rym-wercken*, Antwerpen, s.d., p. 181.
- (38) C. PFISTER-LANGANAY, *Le couvent des recollets*, in *Revue des Amis du Vieux Dunkerque*, nr. 10, 1980, p. 7.
- (39) Geciteerd door W. DEBROCK, o.c., p. 6.
- (40) A. DE SAINT LEGER, *La Flandre maritime et Dunkerque sous la domination française (1659-1789)*, in *Annales du Comité flamand de France*, 25, 1900, pp. 321-322.

(41) R. BAETENS, *o.c.*, p. 395.

(42) V. CELEN, *o.c.*, p. 40; V. DERODE, *Histoire religieuse de la Flandre maritime*, Dunkerque, 1857, p. 215.

(43) P. LENDERS, *Taaltoestanden in de Oostenrijkse Nederlanden in het bestuur van Kerk en Staat*, in *Wetenschappelijke tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging*, 46, 1987, pp. 193-203.

Bij het ter perse gaan verscheen van H. VAN GOETHEM, *La politique des Langues en France, 1620-1804*, in *Revue du Nord*, LXXI, 1989, pp. 437-460.

Résumé:

Le problème de la ou des langues en usage à Dunkerque et des évolutions en la matière a déjà été plusieurs fois abordé. Toutefois la période espagnole (1583-1646; 1652-1658) n'a pas bénéficié d'un aussi grand intérêt. Un survol de l'historiographie existante permet de schématiser ainsi les thèses communément admises: 1. La classe populaire a continué à parler sa langue maternelle jusqu'au XIXe siècle; 2. A compter de la période bourguignonne aurait existé au sein de la bourgeoisie un bilinguisme de fait; 3. Au cours du XVIIe siècle, le français était en plein essor à Dunkerque; 4. On n'y manifesta aucune résistance à l'occupation française; 5. La francisation par l'enseignement ne commença qu'à la fin du XVIIIe siècle.

En nous appuyant sur les registres échevinaux (actes judiciaires) dunkerquois, nous avons essayé de nuancer cette présentation des faits. A la demande des parties concernées, l'échevinage ratifiait les transactions immobilières, fournissait des attestations, des procurations, etc. Il tombe sous le sens que c'était surtout la classe dominante qui faisait appel à lui. Il ressort de notre étude que pour la période 1585-1662, quelque 93 % de tous les actes étaient rédigés en néerlandais. C'est seulement pour les années 1585-1594 que les actes en langue française sont fortement représentés (23, 48 %). L'explication nous est fournie par la présence d'un groupe restreint mais influent de marchands ibériques qui usaient fréquemment du français. A quoi s'ajoutent d'autres facteurs: la proximité de ports français et l'aménagement de Dunkerque en centre militaire stratégique, lequel conduisit les hauts fonctionnaires à user du français dans leurs relations avec le gouvernement central. L'espagnol (0,54 %) n'apparaît que dans les seules attestations de biens destinées à l'Espagne et dans des affaires familiales entre Espagnols.

Le bourgeois moyen, lui, n'était pas bilingue et usait du seul néerlandais pour l'enregistrement d'actes aussi importants que l'achat de biens immobiliers. La connaissance du français était l'apanage exclusif de quelques marchands et juristes: encore ne se manifestait-elle que lorsque les circonstances l'exigeaient.

Comme Dunkerque fut jusque dans les années soixante le principal port d'exportation pour l'économie des Pays-Bas méridionaux, les liaisons avec l'arrière-pays, et tout particulièrement avec Anvers, renforçaient la position du néerlandais. Il y a corrélation entre les années les plus prospères pour l'économie dunkerquoise et le plus grand nombre d'actes en langue néerlandaise. Les vagues d'émigration, à compter de 1645, entameraient graduelle-

ment cette prédominance. L'immigration de néerlandophones pendant le XVIIIe siècle serait ou bien temporaire - matelots en quête d'emploi - ou bien issue des campagnes de l'intérieur: il s'agirait essentiellement de gens sans défense et d'analphabètes qui, contrairement aux marchands arrivés dans la première moitié du XVIIe siècle, n'étaient guère en mesure d'apporter un soutien à leur culture propre. Comble de malchance, un changement de conjoncture commerciale survenu au cours de la seconde moitié du XVIIe enlèverait à Dunkerque une bonne part de son intérêt pour les Pays-Bas méridionaux. Ostende et Anvers - via l'Escaut - compenseraient largement cette perte. On ne peut parler d'une politique de francisation concertée qu'à compter de l'annexion de 1663. Le collège échevinal fit l'objet de purges, des ordonnances imposèrent l'usage officiel du français. On tenta aussi d'utiliser l'église pour imposer la culture française, suscitant ainsi une vive résistance des Capucins et Carmélites. La population non plus n'a pas dû accepter sans renâcler la nouvelle situation. Les ordonnances de 1669 et 1689 prévoyaient en effet l'exécution sans autre forme de procès de quiconque s'opposerait aux Français par les armes. En plein XVIIIe siècle, des magistrats dunkerquois, bravant l'interdiction royale, laisseraient des officiers et des marins dunkerquois prendre du service dans la Compagnie Ostendaise. On a déjà fourni une explication au refoulement du néerlandais au cours des XIXe et XXe siècles. On pourrait toutefois y ajouter que la francisation définitive de Dunkerque évoluait parallèlement aux tendances à la francisation qui affectaient toute la Flandre. C'est la disparition de cette source nourricière naturelle qui finit par être fatale au néerlandais à Dunkerque.

(Traduit du néerlandais par Jacques Fermaut)